

07

นิราศสังขาร: การเดินทางเพื่อความหลุดพ้น

Niras Sangkhara: The Journey for True Peace
and Happiness

กิตติชัย พิณโน*

Kittichai Pinno

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งนำเสนอสารสำคัญของวรรณคดีเรื่อง**นิราศสังขาร**ซึ่งบอกเล่าเรื่องราวการเดินทางในจินตนาการของกวีที่มีแนวคิดและหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ ชันธุห่า สังสารวัฏ นิพพาน ไตรลักษณ์ และอริยสัจสี่ นิราศเรื่องนี้เป็นตัวอย่างอันดีที่ชี้ให้เห็นว่าในการถ่ายทอดหลักธรรมมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังสามารถสื่อสารในรูปแบบของวรรณคดีนิราศได้ด้วย นอกจากนี้**นิราศสังขาร**ยังต่างกับวรรณคดีนิราศเรื่องอื่นๆ คือไม่ได้นำเสนอเรื่องราวการเดินทางของกวีที่จำต้องจากถิ่นที่อยู่และคนรัก หากแต่เป็นการละจากร่างกายและความเป็นตัวตนเพื่อเป้าหมายสูงสุดคือความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ การเดินทางในวรรณคดีเรื่องนี้จึงเป็นการปล่อยวางทุกสิ่งเพื่อไปสู่นิพพานซึ่งเป็นความสุขสงบอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: นิราศสังขาร, การเดินทาง, ความหลุดพ้น, แนวคิดทางพุทธศาสนา, หลักพุทธธรรม

A b s t r a c t

This article aims to present the content of *Niras Sangkhara* which is a literary work that tells the story of an imaginative journey of the writer. *Niras Sangkhara* presents the Buddhist concepts and Buddhist doctrines, namely *Pañcakkhandha* (the Five Aggregates), *Samsāraṅgaṭṭa* (Cycle of Birth and Death), *Tilakkhaṇa* (the Three Characteristics), and *Cattāri Ariyasaccāni* (the Four Noble Truths). This work is a good example to show that the Buddhist doctrines can be expounded not only in usual religious texts, but also in poetry. *Niras Sangkhara* is different from other titles of the same genre in that it is not the story of a poet who has to travel far away from his hometown and lover, but away from his corporeal body. The journey in this literary work is the desertion of the world of transience in order to reach Nirvana, the true peace.

Keywords: *Niras Sangkhara*, journey, Nirvana, Buddhist concepts, Buddhist doctrines

บทนำ

ความตายเป็นกฎของธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ทุกชีวิตต้องเผชิญ และเป็นสิ่งที่ไม่ว่าจะคาดเดาได้ว่าจะมาถึงเมื่อใด คำอธิบายเกี่ยวกับความตายปรากฏอยู่ในคำสอนของทุกศาสนา ในส่วนของศาสนาพุทธ คำสอนที่เตือนให้ตระหนักถึงความตายคือเรื่อง “มรณสติ” (หรือมรณัสสติ) ซึ่งแนะนำให้พุทธศาสนิกชนมีสติระลึกถึงความตายอยู่เสมอ นอกจากนั้นมรณสติดังชี้ให้เห็นลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวงที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” อันได้แก่อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความเป็นทุกข์) และอนัตตตา (ความมิใช่ตัวตน)* เมื่อเข้าใจเรื่องเหล่านี้อย่างถ่องแท้แล้วย่อมนำไปสู่การปล่อยวางและไม่หวาดหวั่นหากต้องเผชิญกับความตาย

โดยทั่วไปการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนมักปรากฏอยู่ในรูปคัมภีร์หรือตำราทางพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก ไตรภูมิพระร่วง นิพพานสูตร คำฉันท์ ฯลฯ หรือบางครั้งอาจปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนโดยตรงเช่น โคลงโลกนิติ คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัว ก ข สัจจิตโตวาทคำกลอนสอนใจ ฯลฯ มิฉะนั้นก็เป็นส่วนเสริมสอดแทรกอยู่ในวรรณคดีหรือ

* คำว่า อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา นั้น คนไทยนิยมเรียกสั้นๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตามลำดับ (พระพรหมคุณาภรณ์ 2556: 120) อนิจจตา หมายถึงทุกสิ่งเป็นสิ่งไม่เที่ยง ทุกสิ่งย่อมเปลี่ยนแปลง และสูญสลายไปได้ ทุกขตา หมายถึงชีวิตในโลกล้วนมีแต่ความทุกข์ จึงไม่ควรหลงอยู่กับชีวิต ส่วน อนัตตตา หมายถึงไม่มีสิ่งใดเป็นตัวตน ไม่มีสิ่งใดเป็นของตน แม้แต่ร่างกายก็ตาม

วรรณกรรมเรื่องต่างๆ แต่วรรณคดีเรื่องนิราศสังขารที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้มีลักษณะเด่นเป็นพิเศษคือมีการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาสื่อสารเป็นส่วนหลักและมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเดินทางของกวีเป็นส่วนเสริม

นิราศสังขารเป็นวรรณคดีที่ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ ต้นฉบับที่นำมาศึกษาระบุว่าเป็นพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2502 จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือที่เรียกกันทั่วไปว่าโรงพิมพ์วัดเกาะ* นิราศเรื่องนี้แต่งเป็นกลอนแปด 206 บท กลอนหก 14 บท และกาพย์ยานี 23 บท คำประพันธ์เริ่มต้นด้วยกลอนแปด 58 บท ตามด้วยกาพย์ยานี 17 บท จากนั้นเป็นกลอนแปดอีก 148 บท (มีบทหนึ่งต้นฉบับพิมพ์ตกไป 1 วรรค) กลอนหก 14 บท และจบท้ายด้วยกาพย์ยานีอีก 6 บท

ในด้านเนื้อหา **นิราศสังขาร**กล่าวถึงการละสังขารเพื่อให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยการคร่ำครวญอาลัยเมื่อดวงจิตต้องพรากจากสังขารคือร่างกาย จากนั้นพรรณนาถึงความเขลาความมัวเมาเพราะอวิชชา (ความไม่รู้จริง) กิเลส (สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง) และตัณหา (ความทะยานอยาก) สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ หากยังยึดติดอยู่ ดวงจิตจะไม่สามารถข้ามพ้นวิญญูสงสารไปได้ ต่อเมื่อละชั้นห้า กิเลส ตัณหา และ

* นายสิน หรือสิงห์ สมุทรทรัพย์ เป็นผู้ก่อตั้งโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญหรือโรงพิมพ์วัดเกาะเมื่อ ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432) ที่ริมถนนสำเพ็ง หน้าวัดเกาะแก้วสังการาม (ปัจจุบันคือวัดสัมพันธวงศารามวรวิหาร) สำเพ็ง จังหวัดพระนคร โรงพิมพ์วัดเกาะเลิกกิจการไปในราว พ.ศ. 2520

ความลุ่มหลงในวิชา ระลึกถึงพระรัตนตรัยและถือหลักอริยสัจสี่ก็จะส่งผลให้ไปถึงนิพพานได้

นิราศสังขาร: วรรณคดีที่ไม่เป็นไปตามขนบ

นิราศเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งของไทย ปรากรฐหลักฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้วคือเรื่อง**ทวาทศมาส**และเรื่อง**กำสรวลสมุทร*** แต่ในสมัยนั้นยังไม่เรียกวรรณคดีชนิดนี้ว่านิราศ** นักวรรณคดีศึกษาต่างยอมรับว่าวรรณคดีทั้งสองเรื่องนั้นเป็นต้นแบบหรือส่งอิทธิพลต่อการประพันธ์วรรณคดีนิราศเรื่องอื่นๆ ในสมัยต่อมาด้วย เช่น **นิราศนรินทร์** **นิราศเดือน** **นิราศลำน้ำน้อย** **นิราศพระยาตรัง** เป็นต้น ทั้งนี้ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีที่เป็นต้นแบบก็คือมีบทคร่ำครวญถึงนางที่รัก กล่าวถึงสิ่งที่กวีกับหญิงคนรักเคยกระทำร่วมกัน มีบทพรรณนาธรรมชาติและบทเปรียบเทียบสิ่งที่กวีพบเห็นระหว่างการเดินทางควบคู่ไปกับภาวะทางอารมณ์ของกวีที่มีต่อนาง นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบการจากพรากระหว่างกวีกับหญิงคนรักโดยเชื่อมโยงเข้ากับการพลัดพรากของตัวละครเอกในวรรณคดีโบราณของไทยด้วย

“นิราศ” เป็นคำที่มีที่มาจากคำภาษาสันสกฤต ในภาษาไทยนำมาใช้เป็นทั้งคำนามและคำกริยา คำนามหมายถึง “*เรื่องราวที่พรรณนาถึงการจากกันหรือจากที่อยู่ไปในที่ต่างๆ*” คำกริยาหมายถึง “*ไปจาก, ระเหระหน, ปราศจาก*” (ราชบัณฑิตยสถาน 2556: 637) พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงตั้งข้อสังเกตว่านิราศอาจเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้น “*ในคราวที่ถูกบังคับให้จากไป จะเป็นราชการบังคับ หรือกิจการอื่นบังคับก็เป็นได้*” (น.ม.ส. 2513: 103) ข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับเนื้อหาโดยทั่วไปของวรรณคดี

* **กำสรวลสมุทร**มีชื่อเรียกอื่นว่า **กำสรวลโคลงต้น** **กำสรวลศรีปราชญ์** และ**โคลงกำสรวล**

** ในพระนิพนธ์คำนำของหนังสือ**เรื่องชีวิตและงานของสุนทรภู่** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า วรรณคดีนิราศ “*ชอบแต่งกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ที่เรียกชื่อว่าหนังสือนิราศ ดูเหมือนจะบัญญัติขึ้นในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้*” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2557: 74)

นิราศซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของกวีที่จำต้องเดินทางจากถิ่นที่อยู่ไปยังที่แห่งอื่น สำหรับสาเหตุในการประพันธ์วรรณคดีนิราศ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2557: 73-74) ทรงอธิบายไว้ว่า “คงเป็นเพราะเวลาเดินทางที่มักต้องไปเรือหลายๆ วัน มีเวลาว่างมาก ได้แต่นั่งๆ นอนๆ ไปจนเกิดเบื่อ ก็ต้องคิดหาอะไรทำแก้รำคาญ ผู้สันต์คในทางวรรณคดี จึงแก้รำคาญโดยทางกระบวนคิดแต่งบทกลอน” การแต่งวรรณคดีนิราศจึงมีจุดเริ่มต้นมาจากการเดินทางทางเรือและเป็นกิจกรรมที่เหล่ากวีใช้เพื่อ “แก้รำคาญ” หรือเพื่อฆ่าเวลา

ส่วนรายละเอียดในด้านการประพันธ์นั้น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (2469: (2)-(4)) ทรงกล่าวถึงเนื้อเรื่องในวรรณคดีนิราศว่าเป็นการ “ปรารภการไปทางไกล กล่าวละห้อยละเหี่ยปนห้วงเมื่อย” แล้วทรงขยายความเพิ่มเติมว่า “เมื่อยที่กล่าวในนิราศนั้นปนของไม่จำเป็นจะต้องมีตัวตน ปนแต่ความคิดปนเครื่องนึกขึ้นสำหรับช่วยให้แต่งโคลงไพเราะเท่านั้น...” ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าหญิงคนรักที่กวีกล่าวถึงในนิราศนั้นอาจมีตัวตนอยู่จริง หรือเป็นหญิงในจินตนาการของกวีก็ได้

แม้ดูเหมือนว่าวรรณคดีนิราศส่วนใหญ่จะนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับอารมณ์และความรู้สึกของกวีเป็นหลัก แต่ก็เชื่อว่าจะทำให้นิราศกลายเป็นเรื่องที่ไร้ค่าไร้ประโยชน์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2462: (1)-(2)) ทรงเคยกล่าวว่ามีผู้เข้าใจผิดว่าวรรณคดีนิราศ “ปนแต่แต่งคร่ำครวญถึงคู่ครอง ซึ่งผู้แต่งต้องพรากไป แลถึงจะแต่งดี ก็ดีแต่ในกระบวนกลอนสังวาส หาวีเศษไปกว่านั้นไม่” ทั้งที่จริงแล้ว “เขาแต่งว่าด้วยการที่ไป แลพรรณมาถึงถิ่นฐานบ้านเมืองตลอดจนกิจการที่ได้ไปรู้เห็นเป็นหลัก เอาความคร่ำครวญในทางสังวาสสอดสลับไว้ปนแต่เครื่องประดับ ... นิราศที่แต่งดีจึงมีข้อความอันควรรู้ในทางโบราณคดีบ้าง ในทางภูมิประเทศ แลกิจการต่างๆ บ้าง มีมากก็น้อยทุกๆ เรื่อง...” จากพระนิพนธ์ที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าบทคร่ำครวญในวรรณคดีนิราศเป็นแต่เพียง “เครื่องประดับ” หรือชนบในการประพันธ์เท่านั้น แต่ก็ยังเป็นชนบสำคัญที่วรรณคดีนิราศ

ควรจะมี หากไม่มีจะไม่เป็นนิราศ ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงกล่าวว่า “...หนังสือชนิดนั้นจับเอาความเศร้า เพราะร้างรักนั้นเป็นแก่นของเรื่อง ถ้ากล่าวละเอียดไปในทางอื่นก็เป็นกระทู้ทั้งนั้น นิราศบางเรื่องกระทู้สำคัญกว่าแก่น เช่นนิราศลอนดอนเป็นต้น แต่แก่นต้องมี ถ้าไม่มีไม่เป็นนิราศ...” (น.ม.ส. 2513: 103-104)

จากที่กล่าวมานั้นอาจพอสรุปได้เป็นเบื้องต้นว่าวรรณคดีนิราศมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) มีการเดินทางจากถิ่นที่อยู่ 2) มีการพลัดพรากจากหญิงคนรัก และ 3) มีการรำพันความรู้สึกที่มีต่อนางอันเป็นที่รัก* ลักษณะทั้งสามนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นสัจนิยมการประพันธ์ (literary convention) หรือขนบวรรณคดี ซึ่งกวีกับผู้อ่านต่างรู้กันดีอยู่แล้วว่าเป็นสิ่งที่ขาดมิได้ แม้แต่เรื่องนิราศอพยพ 2487 ของสุภรทัสน์ซึ่งแต่งในชั้นหลังและกวีเองก็ไม่ได้พลัดพรากจากคนรัก แต่ก็จำเป็นต้องแต่งตามขนบวรรณคดีดังที่ระบุไว้ว่า

อันวิสัยเขียนนิราศเพราะคลาตรัก	ถึงอกหักเพียงชีวาจะอาลัย
ต้องโหยหวนครวนคร่ำเพื่อรำพัน	ตามเชิงชั้นเช่นกวีผู้มีเขาวน
แต่นิราสนี้มีคลาตรักใครหมด	แต่กำสัดเพราะนิราศคลาบ้านเก่า
เมื่อกี้ไปลูกก็ไปไม่ชบเซา	ไม่เปลี่ยวเปล่าจะรำพันฝันถึงใคร
<u>แต่ต้องเพียรเรียนแบบแบบกวี</u>	<u>เพื่อไว้ลายวรรณคดีศรีสมัย**</u>
จะขอชมธัมชาติผาดผ่านไป	อาตจะได้รสแปลกแปลกไม่ແผจาง

(สุภรทัสน์ 2487: 35)

อย่างไรก็ตามหากจำแนกวรรณคดีนิราศตามลักษณะเนื้อหาและที่มา

* นิราศบางเรื่องอาจมีองค์ประกอบไม่ครบตามขนบดังกล่าวก็ได้ เช่น นิราศจันทร์ (สันนิษฐานว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่ง) มิได้เป็นบันทึกการเดินทางเช่นนิราศทั่วไปเพราะกวีมิได้เดินทางจากนาง เป็นแต่เพียงการพรรณนาความรู้สึกที่มีต่อหญิงคนรักเท่านั้น ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าจุดสำคัญของการเป็นวรรณคดีนิราศน่าจะเป็นการรำพันความรู้สึกที่มีต่อนางอันเป็นที่รักมากกว่า

** การทำอักษรเน้นและขีดเส้นใต้คำประพันธ์ที่อ้างถึงในบทความนี้เป็นของผู้เขียนบทความ

อาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือนิราศที่มีการเดินทางจริง นิราศที่สมมุติว่าเดินทาง และนิราศที่มีที่มาจากวรรณคดี* เนื้อหาของวรรณคดีนิราศซึ่งตามขนบต้องกล่าวถึงการเดินทางไกลจากหญิงคนรักและมีการรำพันความทุกข์ที่ต้องพลัดพรากจากหญิงนั้น อาจเป็นเนื้อหาและอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจริงของกวี หรืออาจเป็นเรื่องจากจินตนาการ หรืออาจเป็นในลักษณะผสมผสานกันระหว่างเรื่องจริงกับจินตนาการก็ได้ เมื่อพิจารณาวรรณคดีเรื่อง **นิราศสังขาร** จะเห็นได้ว่าเป็นนิราศประเภทที่สมมุติว่าเดินทาง มีการรำพันถึงความทุกข์จากการพลัดพรากควบคู่ไปกับการพรรณนาสภาพแวดล้อมขณะเดินทาง จะต่างกับก็เพียงกวีไม่ได้เดินทางจากหญิงคนรัก แต่เป็นการเดินทางที่ต้องพรากจากสังขารร่างกายของตัวเอง ดังคำประพันธ์ตอนเริ่มเรื่องที่ว่า

นิราศเรื่อง เมืองสังขาร รำคาญคิด ฝักรำรักกายาเป็นอาจิน ยิ่งคิดไปใจหายไม่วายหวัง แสนวิตกกร้อนไม่พอนเย็น	ด้วยน้ำจิตต์ห้วงหลังหวังถวิล มิรู้สิ้นโคกซำด้วยจำเป็น จะจาก วังสังขาร รำคาญเขี้ยว ต้องจำเป็นว่าเหว่มาเอกรา (หน้า 1)
--	---

สิ่งที่กวีจากมาไม่ใช่หญิงคนรัก แต่เป็น “เมืองสังขาร” และ “วังสังขาร” ซึ่งไม่ได้หมายถึงเมืองจริงๆ แต่หมายถึง “กายา” คือร่างกาย นอกจากนั้นคำประพันธ์อื่นๆ ยังใช้หลากหลายไปเป็น “จังหวัดสังขาร” “พารา” “ธานี” และ “ศาลา” ด้วย การคร่ำครวญถึงร่างกายเช่นนี้เป็นการใช้ภาพพจน์ประเภทสมมุติภาวะ (apostrophe) คือกำหนดให้ตัวละครเจรจา รำพึงรำพัน หรือคร่ำครวญกับสิ่งที่ไม่มีชีวิตเสมือนว่าสิ่งนั้นมีชีวิต** ใน

* นิราศที่มีที่มาจากวรรณคดี คือนิราศที่แต่งขึ้นโดยอาศัยเนื้อความการพลัดพรากจากกันของตัวละครในวรรณคดี เช่น นิราศอิเหนา นิราศชิตา (ราชาพิลาปคำฉันท) พระรถนิราศ เป็นต้น
 ** คำอธิบายศัพท์ “สมมุติภาวะ” (apostrophe) ในที่นี้ปรับปรุงและดัดแปลงมาจากคำนิยามใน พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ซึ่งกล่าวว่าสมมุติภาวะเป็น “ภาพพจน์แบบหนึ่งที่ใช้กล่าวกับสิ่งของ สถานที่ นามธรรม ข้อคิดเห็น บุคคลที่ถึงแก่กรรมไปแล้ว หรือบุคคลที่มีได้ปรากฏตัวอยู่ในที่นั้นเสมือนว่าเป็นสิ่งมีชีวิตหรือปรากฏตัวอยู่ในที่นั้นด้วย” (ราชบัณฑิตยสถาน 2545: 34)

ที่นี่แม้สังขารจะเป็นร่างกายของมนุษย์ แต่ก็ยังเป็นเพียงร่างที่เคยมีชีวิตเท่านั้น เมื่อบัดนี้ไม่มีดวงจิตแล้ว ร่างกายนั้นจึงเป็นเพียงซากศพที่ไร้ชีวิต

น่าสังเกตว่าการที่กวีเรียกสังขารร่างกายด้วยคำที่หมายถึงดินแดน พื้นที่ หรืออาณาเขตว่า “เมือง” “วัง” “จังหวัด” “พารา” “ธานี” และ “ศาลา” นั้น สื่อนัยความหมายว่าเป็นที่อยู่ของดวงจิต เป็นที่ที่บันดาลประโยชน์คือทรัพย์สมบัติและความสะดวกสบายแก่ผู้ครอบครอง ด้วยเหตุนี้เมื่อจำต้องละจากร่างกาย ดวงจิตจึงตกอยู่ในภาวะลำบาก ส่งผลให้เกิดความอาลัยอาวรณ์สิ่งต่างๆ ที่เคยครอบครอง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นิจจาเอ่ยเคยสำราญผ่านสมบัติ ในจังหวัดสังขารนานหนักหนา
ยามวิบัติพลัดพรากจากพารา ยิงตรีภคตราครวญคะนึ่งถึงธานี
เราจากวังครั้งนี้มีได้กลับ เหมือนเดือนดับมัวหมองไม่ส่องศรี
สงสารซึ่งศาลาน่าปราณี จะเศร้าครีซุดโซมถอมแผ่นดิน (หน้า 1-2)

กล่าวได้ว่าวรรณคดีเรื่องนิราศสังขารมีความแปลกและแตกต่างกับวรรณคดีนิราศเรื่องอื่นๆ คือแทนที่จะรำพันถึงหญิงคนรักตามขนบในวรรณคดีนิราศ กลับคร่ำครวญอาลัยอาวรณ์ถึงร่างกาย เป็นการเปรียบสังขารว่าเป็นที่อยู่อาศัย เป็นสิ่งที่มนุษย์รักและหวงแหนมากที่สุด เหตุที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตที่ย่อมรักตัวเองมากที่สุด จึงไม่แปลกที่ดวงจิตของผู้ตายจะคิดอาลัยรักร่างกายของตัวเอง แทนที่จะรู้สึกอาลัยอาวรณ์ถึงหญิงคนรักหรือคร่ำครวญรำพันถึงผู้อื่น

สังสารวัฏ: การเวียนเวียนในวัฏวนแห่งโลกีย์

ตามคติพุทธศาสนา การเวียนว่ายตายเกิดเป็นเรื่องปกติของสัตว์โลก ทุกผู้ทุกนาม ตราบไต่ที่ยังมีกิเลส ตราบนั้นสรรพสัตว์ก็ยังคงต้องเวียนเวียนในวัฏวนแห่งความทุกข์ต่อไป คำว่า “สังสารวัฏ” (หรือวัฏสงสาร) ประกอบจากคำว่า “สังสาร” (หรือสงสาร) ซึ่งหมายถึง “การเวียนว่ายตายเกิด, การเวียนตายเวียนเกิด” (ราชบัณฑิตยสถาน 2556: 1156) และ “วัฏฏะ”

หมายถึง “วงกลม, การหมุน, การเวียนไป, รอบแห่งการเวียนเกิดเวียนตาย” (ราชบัณฑิตยสถาน 2556: 1103) ตามหลักพุทธศาสนาสรรพชีวิตไม่ได้สิ้นสุดลงเมื่อตาย หากยังมีกิเลส (สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง) กรรม (การกระทำที่มี ตัณหาเป็นแรงขับ) และวิบาก (ผลกรรมที่กระทำไว้) ก็ยังต้องเกิดและตาย อีกจนกว่าจะหมดกิเลสและหมดกรรมจึงจะพ้นวิงวนของสังสารวัฏไปได้

ในวรรณคดีเรื่อง**นิราศสังขาร**กล่าวถึงการออกเดินทางของดวงจิต ภายหลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว ผู้ตายต้องเดินทางไปในป่า (“*รีบต้นเดามาในป่า พนาสณฑ์*”) (หน้า 4) ด้วยความรู้สึกโดดเดี่ยวเป็นทุกข์และลำบาก (“*แสน วิตกอร้อนไม่พอนเย็น ต้องจำเป็นว่าเหวมาเอกา*”) (หน้า 1) ทั้งยังรู้สึก อาลัยอาวรณ์สังขารร่างกายที่ตนจากมา (“*เฝ้ารำรังกายาเป็นอาจิม*”) (หน้า 1) และหวนคิดถึงความสุขความรุ่งเรืองเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ (“*นิจจาเอ๋ย เคยสำราญผ่านสมบัติ*”) (หน้า 1) แม้จะรู้ว่าความทุกข์ทั้งปวงล้วนเกิดจาก อวิชชา กิเลส และตัณหา แต่ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะตัดใจละจากสังขารไปได้ การทำใจให้ยอมรับความจริงเป็นสิ่งที่ยากยิ่งราวกับยกภูเขาพระสุเมรุตั้ง คำประพันธ์ที่ว่า

ประหลาดนักหัดไม่หายวายวิตก เหมือนหนึ่งยก**เมรุไกรใหญ่**มหันต์
มีแต่ความทุกข์เข็ญไม่เว้นวัน เฝ้าโคกคัลยโคกาน้ำตานอง (หน้า 4)

การยึดติดในโลกีย์คือเรื่องทางโลกอันได้แก่ กาม ตัณหา ทิฐิ อวิชชา และการยินดีในกามคุณ* สิ่งเหล่านี้เป็นเหมือนพญามารที่ฉุดรั้งไม่ให้ดวงจิต หลุดพ้นจากวัฏสงสาร การเดินทางในโลกหลังความตายเป็นเส้นทางที่ “*ต้อง* *เดินดั้นดงแดนแสนกันดาร*” (หน้า 4) เมื่อผนวกรวมกับธรรมชาติรอบกาย ที่ “*มีดมัวทั่วฟ้าในอากาศ*” (หน้า 4) ดวงจิตจึงไม่รู้ว่าจะเลือกไปทางใด ยิ่ง เมื่อเกิด “*ทางสามแยกแปลกประหลาด*” (หน้า 5) ที่ดวงจิตจำต้องตัดสินใจ เลือกเดินไปทางใดทางหนึ่ง ก็ยิ่งทำให้เกิดความสับสนมากขึ้น ในช่วงเวลานั้น

* กามคุณคือสิ่งที่น่าปรารถนามี 5 ประการ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส

นับได้ว่าสติและสมาธิเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะช่วยแก้ไขปัญหาคือคลี่คลายลงได้ ดวงจิตนั้นจึงต้อง “วางอารมณ์” (หน้า 5) และ “ขอคุณพระบารมีเป็นที่พึ่ง” (หน้า 5) เพื่อจะได้ไปถึงจุดหมายปลายทางที่ต้องการคือ “กรุงศรี” (หน้า 6) ซึ่งเป็น “เมืองแก้วจินตามหานคร” (หน้า 6) หรือเมืองสวรรค์หนทางหนึ่งที่จะช่วยให้ดวงจิตของผู้ตายผ่านพ้นจากสิ่งยึดเหนี่ยวต่างๆ ไปได้ ก็คือจะต้อง “ตัดสละละโลกีย์” (หน้า 4) และ “ถือศีลห้าสมาทาน” (หน้า 4) มิฉะนั้นก็จะต้องคิดฟุ้งซ่าน เป็นทุกข์ ตกอยู่ในวิภวสังสารซึ่งอยู่ในฝั่งโลกีย์ต่อไปดังคำประพันธ์ที่ว่า

เรื่องคตินึกของใจใครเชื่อเข้า	ต้องโคกเศร้ายึดตัวในสังขาร
ทำให้วุ่นซุ่นเครื่องเรื่องรำคาญ	เพราะคิดอ่านของจิตต่อนิจจัง
คิดอย่างนี้เตี้ยวนึกไปอย่างไร	เหมือนสิงโคนไม่หยุดสุดจะหวัง
หลงเชื่อไปตกหล่มต้องจมปรัง	อยู่ในฝั่งโลกีย์ที่กั้นदार (หน้า 10)

สังขาร: ต้นเหตุแห่งความยึดติด

มนุษย์ทุกผู้ทุกนามล้วนประกอบขึ้นจากรูป (คือกาย) และนาม (คือจิต) จึงจะเกิดมีชีวิตขึ้นมาได้ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556: 383) ให้ความหมายคำว่า “ชีวิต” ตามมุมมองของทางโลกไว้ว่า “ความเป็น, ตรงข้ามกับความตาย” แต่ในทางธรรม “ชีวิต” คือการประชุมร่วมกันของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเรียกรวมกันว่าขันธห้า พระพรหมคุณาภรณ์ (2552: 24) อธิบายความหมายของคำว่า “ชีวิต” ไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า “ขันธทั้ง 5 อาศัยซึ่งกันและกัน รูปขันธเป็นส่วนกาย นามขันธทั้งสี่เป็นส่วนใจ มีทั้งกายและใจจึงจะเป็นชีวิต กายกับใจทำหน้าที่เป็นปกติและประสานสอดคล้องกัน ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี...” ขันธห้าหรือเบญจขันธคือส่วนของรูปกับนามมีองค์ประกอบ 5 อย่าง ได้แก่ รูป (ร่างกายและพฤติกรรม) เวทนา (ความรู้สึกที่เกิดจากประสาทสัมผัส) สัญญา (การรับรู้ความรู้สึก) สังขาร (สิ่งที่ปรุงแต่งจิต) และวิญญาณ (ความ

รู้แจ้งแห่งอารมณ์)* นำสังเกตว่าในนิราศสังขารไม่ได้จำแนกชั้นธ้อออกเป็น ส่วนประกอบย่อยทั้ง 5 ส่วน และเมื่อใช้คำว่า “สังขาร” ก็ใช้ในความหมายทั่วไปคือหมายถึงร่างกายเท่านั้น มิใช่สิ่งที่ปรุงแต่งจิต นอกจากนั้นเมื่อกล่าวถึงชั้นธ้อก็กล่าวถึงในลักษณะว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ และเป็นสิ่งชั่วร้ายที่ทำให้ลุ่มหลงมัวเมาดังตัวอย่างต่อไปนี้

ชั้นธ้อเป็นสิ่งไม่เที่ยง

นึกแต่ชั้นธ้อทั้งห้าว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์เพียงผลผีตดทับไหน
จะว่ากล่าวห้ามปรามให้ตามใจ ก็ไม่ได้สมหวังสักอย่างเดียว (หน้า 19)

ชั้นธ้อเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ

ชั้นธ้อทั้งห้าย่อมก็ใจหาย แก่ใช้ตายต่างหากจากชั้นธ้อหรือ
จึงหลงรักชั้นธ้อห้าจนตาปรือ พุดกันอ้อซังแท้แก่ใช้ตาย
ของสิ่งเดียวซังแท้แต่ไปรัก ดูชั้นนักพากันงมหลงไม่หาย
ต้องทนทุกข์ยากไร้ทั้งใจกาย รู้แล้วหน่ายถอนรักผลักยินดี (หน้า 6)

ชั้นธ้อเป็นสิ่งชั่วร้ายที่ทำให้ลุ่มหลงมัวเมา

ชั้นธ้อห้าแก่ใช้ตายควรหน่ายรัก เหมือนของหนักแบกไปในวิถี
ชั้นธ้อชั่วร้ายลวงบอกหลอกกว่าดี ประหนึ่งผีหลอกให้หมายว่าจริง (หน้า 6)

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากวีต้องการกล่าวถึง “ชั้นธ้อ” ในภาพรวมเท่านั้น คือหมายถึง “ร่างกาย, ตัวตน, สิ่งทีประกอบและปรุงแต่งขึ้นเป็นร่างกายและจิตใจรวมกัน” (ราชบัณฑิตยสถาน 2556: 1199) สิ่งที่น่าสังเกตเป็นพิเศษในวรรณคดีเรื่องนี้คือการเน้นย้ำเรื่องความไม่เที่ยงและความน่ารังเกียจของร่างกาย ดังปรากฏว่ากวีใช้ถ้อยคำว่า “แก่ใช้ตาย” และ “ซังแท้” ในคำประพันธ์ซ้ำๆ อยู่หลายแห่ง จึงเป็นไปได้ว่ากวีมิได้ต้องการสื่อถึงรายละเอียดปลีกย่อยทั้งห้าของสังขารเพราะเป็นเรื่องที่ซับซ้อนเกินไป

* ปรับปรุงและตัดแปลงจากคำอธิบายในหนังสือพุทธธรรม (ฉบับเดิม) ของพระพรหมคุณาภรณ์ (2553: 20-22)

นอกจากนั้นในการสื่อแสดงพุทธธรรมเกี่ยวกับขัน्ह้าก็มักไม่แสดง โดยลำพังคือต้องแสดงโดยสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างอื่น เช่น หลัก่อนัตตตา เพื่อให้เห็นว่า “ชีวิตเป็นการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่างๆ หน่วยรวมของส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่ใช่ตัวตน ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆ นั้นเองก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี” (พระพรหมคุณาภรณ์ 2553: 24) ตามแนวคิดของกวีที่ปรากฏในนิราศสังขาร นอกจากขัน्ह้าจะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ นำรังเกียจ และชั่วร้ายแล้ว ขัน्ह้ายังเปรียบเสมือน “แผลผี” และ “ของหนัก” ซึ่งเป็นต้นเหตุสำคัญของความทุกข์ด้วย ในการกำจัดทุกข์จึงต้องละจากขัน्ह้าก่อน

ตามความเชื่อของคนโบราณ สังขาร ร่างกาย หรือตัวตนของมนุษย์เกิดขึ้นจากธาตุทั้งสี่คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ* ธาตุดินคือองค์ประกอบของร่างกายที่มีลักษณะแข็ง เช่น เล็บ ฟัน หนัง ผม ขน เนื้อ เอ็น กระดูก ม้าม หัวใจ ฯลฯ ธาตุน้ำคือน้ำดี เสมหะ น้ำหนอง น้ำลาย เลือด น้ำตาน้ำมูตร ฯลฯ ธาตุลมคือลมหายใจ ลมปราณ ลมในกระเพาะที่เป็นแก๊ส ลมบน ลมล่าง ฯลฯ และธาตุไฟคือความอบอุ่นของร่างกาย การย่อยอาหาร (กุสุมา รักษมณี 2559) เมื่อใดธาตุทั้งสี่แตกสลาย บุคคลผู้นั้นก็จะถึงแก่ความตาย เมื่อดวงจิตออกจากร่างแล้วสิ่งที่พึงกระทำก็คือการยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น หากยอมรับไม่ได้ก็ต้องเป็นทุกข์หวนคิดถึงแต่สังขารของตน ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า “ไอสังขารปานฉะนี้ จะเศร้าหมอง จะขึ้นพองเปื่อยเปล่า ต้องเนาเหม็น ยิ่งตรงตริกันน้ำตาตะเด็น ไม่วายเว้นเวทนาเอากาย” (หน้า 2) ผู้คนทั้งหลายซึ่งลุ่มหลงในขัน्ह้าจึงต้องทนทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง

ผู้ที่หลงใหลอยู่กับความสุขความทุกข์ซึ่งเป็นดังไฟพิษ ดวงจิตจะฟุ้งซ่าน สับสน วุ่นวาย วิธีการที่จะช่วยบรรเทาหรือแก้ไขก็คือต้องใช้ธรรมะซึ่งเปรียบเหมือนน้ำทิพย์ช่วยดับไฟในกายและในใจของตน เพราะ “รสพระธรรมหวานฉ่ำยิ่งน้ำทิพย์ พอนึกจิบขึ้นจิตต์คิดสวางน ยิ่งจิบกียิ่ง

* ปรีชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา (2547: 142) เปรียบดิน น้ำ ลม และไฟ ให้เข้าใจได้ง่ายว่าเป็นของแข็ง ของเหลว ก๊าซ และพลังงานตามลำดับ

ปลื้มเต็มใจชวน พระคุณล้วนสุขสบายพันภัยเวร” (หน้า 8) ที่สุดแล้วผู้ที่เข้าใจความไม่เที่ยงแท้และมีธรรมชาติเป็นเครื่องกำกับกัจะ “สั้นอยากรู้หาย รนหมดชวนชววย” (หน้า 10) และพ้นจากความทุกข์ร้อนทั้งปวงไปได้

นอกจากนั้นกวียังกล่าวเปรียบเทียบให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่าขั้นห้าเป็นเลือก ส่วนธรรมชาติเป็นแก่น ผู้ที่เลือกสเปเลือกจะ “เมาไม่สร้างทางเกิดตาย” (หน้า 7) คือต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป ส่วนผู้ที่เลือกธรรมชาติหรือสแกนยอมสละขั้นห้าได้ สามารถ “ระงับดับทุกข์ร้อน” (หน้า 7) คือพ้นความทุกข์ทั้งปวง และ “หมดนิเวศน์พ้นยุ่งความฟุ้งหาย” (หน้า 7) คือหลุดพ้นจากสิ่งที่ขัดขวางจิตใจไม่ให้เข้าถึงธรรมชาติ คุณของธรรมะนั้นมีพลาณาภาพมาก ช่วยให้ดวงจิตงดงามบริสุทธิ์ บุคคลโดยทั่วไปยอมถูกความลุ่มหลงในสังขารชักนำไปได้โดยง่าย แต่สำหรับผู้มีธรรมะนั้นต่างไปเพราะเสมือนมีเครื่องถ่วงน้ำหนักไม่ให้เอนเอียงไปในฝ่ายโลกีย์ ไม่ให้หลงไหลในสังขาร และไม่เพลิดเพลินไปกับความเป็นไปของโลกทั้งสามดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

รู้ภาคธรรมสร้างเพลินจากโลกสาม	ดวงจิตตั้งาม่องเหมือนดังเดือนหงาย
ผลอไปทางโลกเพลินดินสบาย	เพราะใจกายเคยเพลินดินมานาน
ถึงจะเพลินก็ไม่เพลินเหมือนแต่ก่อน	<u>เพราะธรรมคองถ่วงหนักคอยหักทลาย</u>
มีสติขึ้นมาอุตสาห์วิจารณ์	ปล่อยสังขารรู้ธรรมไว้ร่ำไป (หน้า 8)

ความเพลิดเพลินและติดข้องอยู่ในกิเลสทั้งหลายนั้นหากเปรียบเทียบเป็นอัญมณีก็เปรียบได้กับพลอยเท่านั้น การละขั้นห้าได้จึงเท่ากับเป็นการประจักษ์ถึงสิ่งที่มีค่าอย่างแท้จริง “เหมือนได้เพชรสินอรอยในพลอยศรี” (หน้า 19) ขั้นห้าซึ่งไม่คงทนเที่ยงแท้และน่ารังเกียจนั้นเมื่อมีธรรมะกำกับอยู่จะเปลี่ยนเป็นขั้นที่สะอาด ไม่ชักนำไปยึดติด ไม่ชวนให้หลงไหลเพลิดเพลิน เมื่อละได้แล้วดวงจิตจะผ่องใส เป็นสุข หมดสิ้นกิเลส และพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ปล่อยได้หมดขั้นห้าเป็นผาสุข ไม่มีทุกข์มาระคายเท่าปลายผม
กิเลสหายตายจากพรากอารมณ์ สิ้นนิยมสังฆารการโลกีย์
ขั้นห้าเปลา่ถึงที่สุดหลุดความชั่ว หมดความกลัวใจผองไม่หมองศรี
เป็นจบเรื่องเครื่องกังวลรณอยากดี ชั่วไม่มีดีไม่เว้นเย็นสบาย (หน้า 7)

นิพพาน: เป้าหมายปลายทางแห่งความสุขสงบ

ชีวิตและอายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมเริ่มเสื่อมสูญไปนับแต่วินาทีแรกที่ ปฏิสนธิ แต่คนทั่วไปมักหลงคิดว่านั้นเป็นการเจริญเติบโต ทั้งที่จริงเป็นการ ก้าวเข้าไปใกล้ความตายอยู่ทุกขณะ กระทั่งในที่สุดจะถึงจุดดับสูญจุดเดียวกับสายน้ำที่ถูกแสงอาทิตย์แผดเผา ค่อยๆ แห้งเหือดไปในที่สุด (เสฐียรพงษ์ วรรณปก 2557: 3-4) ไม่มีสิ่งมีชีวิตใดที่จะรอดพ้นจากความตายไปได้ และไม่มีวิธีการใดที่จะหยุดยั้งไม่ให้สรรพชีวิตก้าวเข้าสู่ความตายได้เช่นกัน ดังนั้น การเตรียมความพร้อมเพื่อไปสู่ปลายทางแห่งชีวิตจะทำให้ดวงจิตเป็นสุขสงบ ได้ และหากการตายนั้นเป็นการดับสิ้นทุกสิ่งคือหลุดพ้นจากวงจรแห่งการ เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ ก็นับว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง ในทางพุทธ ปรัชญาเรียกภาวะเช่นนี้ว่า นิพพาน ซึ่งตรงข้ามกับสังสารวัฏ (ปรุตม์ บุญ ศรีตัน 2556: 152)

นิพพาน* แปลว่าความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์ (ราชบัณฑิตย-สถาน 2556: 635) ในทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นหนทางแห่งความหลุดพ้น แต่ก็เชื่อว่ามนุษย์จะเข้าถึงนิพพานได้โดยง่าย มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างต้อง วนเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในภพภูมิต่างๆ อย่างไม่มีสิ้นสุด “ความตาย ในชีวิตปัจจุบันจะนำไปสู่การเกิดใหม่ ซึ่งก็จะนำไปสู่การตายอีก วนเวียนไป เช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าบุคคลจะรู้แจ้งความจริงอยู่เหนืออกุศลแห่งกรรมได้ จึงจะ หยุดและสิ้นสุดการเกิด แก่ เจ็บ และตาย” (สรายุทธ ยหะการ 2555: 37) ตามแนวคิดของฝ่ายจิตนิยมเชื่อว่าความตายเป็นการเปลี่ยนแปลงของจิต

*คำว่า “นิพพาน” มีคำอื่นที่ใช้แทนได้หลายคำ เช่น นิโรธ โมกขธรรม วิราคะ วิมุตติ วิโมกข์ สันติวรบท อมตธรรม อมตบพ อสังขตธรรม ฯลฯ (พระธรรมกิตติวงศ์ 2553: 413)

วิญญาณจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่ง ความตายจึงมีนัยสำคัญอยู่ที่ว่าเมื่อตายแล้วไปไหนและจะเป็นอะไรต่อไปอีก จิตนิยมเชื่อว่าจิตสำคัญกว่ากายเพราะเป็นตัวตนที่แท้จริงของสิ่งมีชีวิต ร่างกายนั้นมีการเปลี่ยนแปลง มีเกิดและมีดับ ส่วนจิตนั้นเป็นอมตะ (สรายุทธ ยะกร 2555: 29-30) ด้วยเหตุนี้การที่จะเข้าถึงนิพพานได้จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ในวรรณคดีเรื่อง**นิราศสังขาร**กล่าวว่าอุปสรรคสำคัญของนิพพานคือกิเลส* ตัณหา** และอามรณ์ทั้งหก*** ดังนี้

<u>กิเลสผู้ผิดจริง</u>	<u>ตัณหา</u> วังเทียบวอยากได้
<u>อามรณ์ทั้งหก</u> ไว้	เปลี่ยนกันไปทั้งหกนา
ใจสำคัญว่าไว้	อามรณ์ไว้จึงครวญหา
ใจนั้นธรรมดา	ไม่ค่อยได้สิ่งใดเลย (หน้า 11)

ในที่นี้กิเลสหรือความอยากเป็นตัวการสำคัญที่ฉุดรั้งไม่ให้ดวงจิตไปถึงนิพพาน หรือไปถึงนิพพานได้ช้า มีแต่เพียงดวงจิตที่ว่างเปล่าเท่านั้นจึงจะพ้นบ่วงมารและพบแต่ความสุข ผู้ที่ไม่รู้เท่าทันความอยากจึงต้องว้าวุ่นอยู่ในวิภวสังสารต่อไป ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

<u>ความอยาก</u> ประกอบใจ	ใช้ใจไปหาสัญญา
พัวพันกันแน่นหนา	ทำให้ช้าทางนิพพาน

* กิเลส คือสิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง เป็นเครื่องสกัดกั้นไม่ให้ถึงความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และใจ มี 10 ประการ ได้แก่ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง) มานะ (ความถือตัว) ทิฏฐิ (ความเห็น) วิกิจจมา (ความลังเล) ถีนะ (ความหดหู่) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อบาป) และอโนตตปปะ (ความไม่เกรงกลัวต่อบาป) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** ของพระพรหมคุณาภรณ์ (2556)

** ตัณหา มี 3 อย่าง ได้แก่ กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ภวตัณหา (ความอยากเป็น) และ วิภวตัณหา (ความไม่อยากเป็น) (พระพรหมคุณาภรณ์ 2556, 101)

*** อามรณ์ทั้งหก คือเครื่องยึดเหนี่ยวของจิต สิ่งที่ยึดเหนี่ยวสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ ได้แก่ อายตนะภายนอก 6 อย่าง คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่รับรู้ด้วยกาย) และธรรมารมณ์ (สิ่งที่รับรู้ด้วยใจ) (พระพรหมคุณาภรณ์ 2556, 548) การรับรู้เหล่านั้นเป็นภาวะที่เกิดจากอายตนะทั้งหก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจตามลำดับ

ใจเปล่าสิ้นอยากได้	นั่นแลใจพ้นห่วงมาร
กินนอนไม่รำคาญ	เป็นผาสุกทุกคืนวัน
ไม่รู้รีไฉนร้าย	พาเวียนวายเหมือนกัณฑ์
เวียนเกิดเวียนตายกัน	เพราะไม่รู้จักความจริง (หน้า 12-13)

กวีกล่าวต่อไปอีกว่าความอยากที่สำคัญคือความอาลัยในกามซึ่งเป็นเครื่องกีดขวางทางธรรมดังที่ว่า

เรื่องสบายในกามความอาลัย	เป็นแค้นใหญ่กีดขวางหนทางธรรม
เมื่อนึกไปในกามห้ามจิตต์หยุด	ก็ผ่องผุดเย็นใจหายชอกช้ำ
หมดเรื่องราวเจียบจริงทิ้งบาปกรรม	เหมือนทองคำสิ้นราคาไม่มีมัว
อยู่ฝั่งหนึ่งไม่ปนกามงามสะอาด	เหมือนจันทร์ปราศเมฆกระจ่างสว่างทั่ว
แสนสำราญเพราะใจไม่พันพัว	กับกามมัวหมองใจหายรำคาญ (หน้า 17-18)

จากคำประพันธ์ข้างต้นกวีเปรียบดวงจิตของผู้ที่สามารถระงับความอาลัยในกามได้ว่าเป็น “เหมือนทองคำสิ้นราคา” คืองามสะอาด หมดความมัวหมอง และเปรียบเหมือนดวงจันทร์ยามค่ำคืนที่ส่องสว่างทั่วท้องฟ้าเพราะปราศจากเมฆบดบัง กามในที่นี้จึงไม่ต่างกับความชั่วร้าย เป็นราคะ เป็นมลทิน เป็นสิ่งที่จะนำพาความมัวหมองมาให้ และที่สำคัญคือเป็นอุปสรรคต่อการหลุดพ้น ในการขจัดกิเลส ตัณหา และความโง่เขลา กวีกล่าวว่าต้องใช้หลักไตรลักษณ์เป็นเครื่องประหารดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทั้งความโง่เพื่อนเจ้าเรารู้จัก	<u>พระไตรลักษณ์</u> จะกำจัดให้ตัดชั้ย
สงบจิตดีไม่อยากดูอยู่ภายใน	ส่วนธรรมในใจอยากรู้มีอยู่เอง
ธรรมกับขันธทั้งคู่คู่สะอาด	เพราะตัดขาดความอยากพ้นจากเฟื้อง
ขันธรู้ธรรมอันใจไม่วังเวง	ดูปลั่งเปล่งใสสดหมดราคะ
ขันธก็เอื้อมธรรมก็อ่อนทั้งสองภาค	เป็นสิ้นอยากจากทุกข์เป็นสุขศรี
ทรัพย์สมบัติน้อยใหญ่ในโลกีย์	ถึงไม่มีก็ไม่งทุกข์สุขในธรรม (หน้า 9-10)

การเดินทางโดยทั่วไป มนุษย์มียานพาหนะหลากหลายชนิดที่จะช่วยนำพาไปยังจุดหมายปลายทาง พาหนะนั้นอาจเป็นรถ เรือ เครื่องบิน หรือเป็นการเดินเท้าก็ได้ แต่ในวรรณคดีไทยการเดินทางเพื่อข้ามจากฝั่ง โลเกียไปสู่อ้อมพระนิพพานนั้นจะต้องใช้เรือ เหตุที่เป็นเช่นนั้นน่าจะเป็นเพราะ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยแต่โบราณที่ผูกพันกับสายน้ำ* อีกทั้งตาม ความเชื่อของคนไทยวิญญูสงสารเปรียบได้กับห้วงมหรณพซึ่งเป็นห้วงน้ำที่ กว้างใหญ่ เป็นห้วงน้ำที่ข้ามยาก เรือจึงเป็นพาหนะพิเศษเพียงชนิดเดียวที่ จะพาดวงจิตข้ามไปยังฝั่งที่ปรารถนาคือนิพพานอันเป็นปลายทางของชีวิต ตามอุดมคติในพระพุทธศาสนา

ในนิราศสังขาร กวีกล่าวว่า การจะไปถึง “เมืองแก้วจินตามหานคร” ซึ่งเป็นเมืองแห่งนิพพานได้นั้นต้องอาศัยมรรคดังกล่าวประพันธ์ที่ว่า “นิพพาน ไม่ใช้หวังอยู่ฝั่งหนึ่ง ยังไม่ถึงต้องพึ่งมรรคเป็นหลักถาน เหมือนอาศัย สัตจอรองเป็นยาน แต่พอทานกายข้ามแม่น้ำไป” (หน้า 27-28) มรรคที่ ใช้เป็นพาหนะนี้เป็นส่วนหนึ่งของหลักอริยสัจสี่ซึ่งว่าด้วยเรื่องความจริงอัน ประเสริฐ 4 ประการ ได้แก่ ทุกข์ (สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก)** สมุทัย (เหตุแห่ง ทุกข์)*** นิโรธ (ความดับทุกข์)† และมรรค (หนทางในการดับทุกข์) †† ในที่นี้

* สุปาณี พัดทอง (2552: 6) กล่าวถึงความผูกพันระหว่างวิถีชีวิตของคนไทยกับสายน้ำไว้ว่า “สายน้ำ และท้องทะเลนับเป็นสิ่งแวดล้อมสำคัญที่กำหนดวิถีการดำรงชีวิตของคนไทย การตั้งชุมชน การ สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ และการคมนาคม จึงมีเรือเป็นพาหนะสำคัญในการ สำญจรเดินทางและเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพ”

** ทุกข์ คือสภาพที่ทนอยู่ได้ยาก ได้แก่ ขาดิ ขรา และมรณะ คือการประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากของรัก ความปรารถนาไม่สมหวัง (พระพรหมคุณาภรณ์ 2553: 179)

*** สมุทัย คือเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือความทะยานอยากที่ทำให้เกิดภพใหม่ เพลิดเพลินและ ติดใจใฝ่หาความยินดีใหม่ ๆ อยู่เรื่อยไป มี 3 อย่าง ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิเวกตัณหา (พระพรหมคุณาภรณ์ 2553: 179)

† นิโรธ คือความดับทุกข์ การสละตัณหาได้พ้น (พระพรหมคุณาภรณ์ 2553: 180)

†† มรรค คือทางประเสริฐมี 8 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความ ดำริชอบ) สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ) มรรคใน อริยสัจสี่สามารถเทียบได้กับไตรสิกขาซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ 2553: 180, 224, 226)

กีเปรียบ “มรรค” ซึ่งเป็นหนทางในการดับทุกข์กับ “สัจจอง” คือเรือลำน้อยที่จะนำพาสรรพสัตว์ข้ามแม่น้ำไปสู่ฝั่งนิพพาน และเมื่อถึงฝั่งนิพพานแล้วก็จำเป็นต้อง “วางสัจจอง” คือสละเรือไว้ที่ริมฝั่งนั้น เท่ากับเป็นการสละทิ้งสิ่งยึดเหนี่ยวสุดท้าย ดวงจิตก็จะหมดสิ้นจากกิเลสทั้งปวง ผ่องใสและเป็นสุข ไม่ต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏวนแห่งสังสารวัฏอีกต่อไป ดังความว่า “พอถึงฝั่งขึ้นฝั่งวางสัจจอง หมดมัวหมองพ้นผิติดิตต์ผ่องใส แสนสุขดีปรีดี เปรมเกษมใจ เพราะพ้นภัยหายทุกข์สุขอนันต์” (หน้า 28) สำหรับคนทั่วไปหากยึดหลักมรรคมีองค์แปดย่อมสามารถใช้ชีวิตได้อย่างเป็นสุขพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ดังคำประพันธ์ในตอนท้ายเรื่องที่ว่า

ใครถึงพระสัมพุทธ์	ทั้งพระธรรมแลพระสงฆ์
อีกเห็นพระธรรมตรง	คือความจริงสี่ประการ
ทุกข์หนึ่งเหตุเกิดทุกข์	แลดับทุกข์ในสงสาร
หนทางแปดประการ	รู้เห็นจริงประจักษ์ใจ
ที่พึงทั้งหลายนี้	ใครถึงแล้วพ้นทุกข์ได้
แสนสุขสบายใน	น้ำจิตตพ้นความกลัวเอ๋ย (หน้า 41)

วรรณคดีเรื่อง **นิราศสังขาร** นอกจากจะถ่ายทอดเรื่องราวที่เป็นแนวคิดและหลักธรรมทางศาสนา เช่น กิเลส ไตรลักษณ์ อริยสัจสี่ ฯลฯ ดังกล่าวมาแล้ว กวียังสอดแทรกพรศนะที่มีต่อชีวิตรวมทั้งคำสอนเพื่อการใช้ชีวิตอย่างมีความสุขไว้โดยตลอดเรื่องด้วย เช่น สอนไม่ให้เพ่งโทษผู้อื่นเพราะจะทำให้ใจเป็นทุกข์ ความชั่วของคนอื่นหากรับมาก็จะติดตัวเราด้วย เช่น “ชั่วของใครร้อยพันก็ของเขา ไม่ทำเราให้ระคายเท่าปลายผม ว่าเขาชั่วชั่วติดเราเผาอารมณ์ ต้องนอนตรมเตรียมตรองหมองใจตน” (หน้า 14) แต่ควรพิจารณาโทษของตัวเองดังนี้ “หมั่นรีบร้อนสอนใจของตนเอง อย่างเพียวเพ่งโทษเขาโทษเราถม รู้ตัวผิดละได้หายระทม นั้นแลสมหาสุขถูกทำนอง” (หน้า 15) นอกจากนั้นกวียังแนะนำให้ทำจิตใจให้สงบ วางเปล่า และไม่กระทำความชั่ว เช่น “ใจเปล่าไม่มีตัว หมดความชั่วทั้งหลายเอ๋ย กิน

นอนไปตามเคย *สิ่งใดชั่วไม่ควรทำ*” (หน้า 12)

น่าสังเกตว่าแม้ในนิราศสังขารจะมีศัพท์เฉพาะทางพุทธศาสนา อยู่เป็นจำนวนมาก ผู้อ่านที่ไม่คุ้นเคยอาจรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ซับซ้อน แต่ก็สามารถทำความเข้าใจได้ไม่ยากนักเพราะกวีเองก็คงตระหนักถึงปัญหาข้อนี้เช่นกัน ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงศัพท์เฉพาะจึงมักให้นิยามหรือคำอธิบาย หรือไม่ก็ใช้การเปรียบเทียบ หรือยกตัวอย่างประกอบเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การให้นิยามหรือคำอธิบาย เช่น คำศัพท์ว่า “ธรรม” และ “อนิจจัง” ดังนี้

ธรรมคือไม่โลกไม่โกรธสิ้นโทษหลง ตั้งดำรงคงทรงไว้ไม่ให้ต่ำ

ใจก็เปล่าหมดละอองไม่หมองดำ เหมือนทองคำหมดมลทินสิ้นราศี (หน้า 31)

อนิจจังคือไม่เที่ยง

อย่าหลีกเสียงเลยทุกซทุกซทั้งนั้น

ไม่ใช่ตัวอย่าพัวพัน

ชั้นซทั้งนั้นไซ้ของเรา (หน้า 39)

การเปรียบเทียบ เช่น เปรียบต้นหากับหนอน เปรียบจิตกับปลา

ต้นหากเหมือนหนอนบ่อนจิตต์

ทำให้ติดทุกซไม่วาย

ทุกซด้วยเกิดแก่เจ็บตาย

โคกรำไรเพื่อรำพัน (หน้า 40)

จิตต์คิดขึ้นเหมือนปลาผุดที่สุดดับ

ธรรมระงับเสียบกว้างสว่างไสว

วิเวกจิตต์ทั้งยุ่งฟุ้งไป

สิ้นสงสัยหายร้อนนอนสบาย (หน้า 18)

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย เช่น ตัวอย่างเรื่องนกกระजิบสองตัวที่มีพฤติกรรมต่างกัน

นกกระจิบบินล่องไปสองตัว

ตัวหนึ่งกลัวหมายกึ่งไม้ที่แผล

ที่เคยจับใจเหนียวเหนียวเลียแล

ตัวหนึ่งแค้นปีกหางกลางอัมพร

ไม่ต้องหมายกึ่งไม้ก็ได้ฟัง

ปีกทางหนึ่งเท่านั้นกันลูกศร

นกจับกิ่งอุยถึงลงกลิ้งนอน

ตัวที่จอร์ไม่จับกลับสบาย (หน้า 31-32)

ตัวอย่างข้างต้นเปรียบนกับดวงจิต หากผูกพันยึดติดกับกิงไม้คือขันธ ก็ย่อมต้องถูกศรคือมัจจุราชส่งให้ต้องไปเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบ ส่วนนกอีกตัวหนึ่งไม่ยึดติดสิ่งใดจึงพ้นจากภยันตรายคือความทุกข์ทั้งปวง

กล่าวได้ว่าวรรณคดีเรื่อง**นิราศสังขาร**นำเสนอหลักธรรมคำสอนหลากหลายระดับ ทั้งธรรมะขั้นพื้นฐานที่ช่วยให้ใช้ชีวิตอย่างเป็นสุขและธรรมะขั้นสูงที่ช่วยให้ข้ามไปสู่ฝั่งนิพพาน ในการข้ามผ่านวิญญูสงสารหรือการเวียนว่ายตายเกิดนั้นอุปสรรคสำคัญที่สุดไม่ใช่สิ่งอื่นใดแต่เป็นสังขารร่างกายและความเป็นตัวตนของตัวเอง **นิราศสังขาร**จึงเป็นวรรณคดีที่เตือนสติให้มนุษย์พิจารณาสังขารซึ่งเป็นเครื่องพันธนาการที่เหนียวรั้งไม่ให้ไปถึงเป้าหมายอันสูงสุด และชี้ให้เห็นว่าการจะข้ามพ้นห้วงมหรณพไปได้หรือไม่นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้อื่น หากแต่ขึ้นอยู่กับตัวเองทั้งสิ้น

สรุป

นิราศสังขารเป็นวรรณคดีที่บอกเล่าเรื่องราวการเดินทางของดวงจิต ภายหลังจากสิ้นชีวิตไปแล้ว ระหว่างทางดวงจิตมีโอกาสได้คิดทบทวนและพิจารณาความจริงแท้ของชีวิตว่าความทุกข์ทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นเพราะต้องเผชิญกับความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต เป็นการตอกย้ำหลักธรรมทางพุทธศาสนาเรื่องไตรลักษณ์อันได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าการจะหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้นั้น อันดับแรกคือต้องไม่ยึดติดกับสังขารร่างกาย ต่อมาคือต้องตัดกิเลส ตัณหา และอวิชชา จากนั้นจึงใช้มรรคซึ่งเป็นหนึ่งในอริยสัจสี่ช่วยปูทางไปสู่ความหลุดพ้น แนวคิดด้านพุทธธรรมที่นำเสนอในวรรณคดีเรื่องนี้จึงเป็นแนวคิดในระดับโลกุตระธรรมคือธรรมอันมิใช่วิสัยของโลกนั่นคือพ้นจากโลกียะ วิธีการที่กวีนำมาใช้เพื่อสอนเรื่องความทุกข์และการขจัดทุกข์เป็นความจงใจในการเลือกใช้การประพันธ์ประเภทนิราศซึ่งสื่อแสดงอารมณ์รักและห้วงหาอารมณ์ของมนุษย์มาสอนเรื่องการปลดปล่อยตนเองออกจากอารมณ์เหล่านั้น การเดินทางในนิราศ

เรื่องนี้จึงเป็นการเดินทางเพื่อเป้าหมายสูงสุด เป็นการเดินทางเพื่อความ
หลุดพ้นโดยแท้

บรรณานุกรม

- กุสุมา รักขมณี, 2559. “ดิน น้ำ ลม ไฟ: อุปลักขณ์ อุปโลกน์.” ใน **วิจิตรวาทะประพันธ์**. กรุงเทพฯ: หจก. เซน ปริ้นติ้ง.
- น.ม.ส. [พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์], 2513. “นิราศนรินทร์.” ใน **ผสมผสานชุดที่ 3** (หน้า 93-132). พระนคร: หจก. บำรุงสาส์น.
- นิราศสังขาร**, 2502. พระนคร: โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา (บรรณาธิการ), 2547. **มนุษย์กับศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม บัญศรีตัน, 2556. **พุทธอภิปรัชญา: ความจริงเกี่ยวกับจักรวาล โลก มนุษย์ และสังสารวัฏ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2553. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2552. **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
- _____, 2553. **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ 25. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต).
- _____, 2556. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2469. “คำนำของผู้ชำระ.” ใน **นิราศพระประธม** (หน้า (1)-(8)). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- ราชบัณฑิตยสถาน, 2545. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____, 2556. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2462. “คำนำ.” ใน **นิราศเมืองเทศ** (หน้า (1)-(4)). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- _____, 2557. “คำนำเมื่อจัดพิมพ์ครั้งแรก.” ใน **ชีวิตและงานของสุนทรภู่ ฉบับกรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่** (หน้า 73-76). พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- สรายุทธ ยะหการ, 2555. **สังคมวิทยาแห่งความตาย**. นนทบุรี: โครงการส่งเสริมการแต่งตำราสำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุกรหัสน์ [นามแฝง], 2487. “นิราศอพยพ 2487.” **วรรณคดีสาร 2** (8): 33-38.
- สุปถัมภ์ พัดทอง, 2552. **‘เรือ’ ในวรรณคดีนิราศ: มโนทัศน์กับการสร้างวรรณศิลป์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2557. **จุดประกายแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ: ศยาม.